

Reproduktion av genus och klass hos flickor och gossar i högre flickskolor och läroverk 1870-1927.

Avhandlings-PM

2008-02-14

Sara Backman Prytz
Doktorand i utbildningssociologi
Institutionen för utbildning, kultur och medier (EDU)
Uppsala universitet
E-post: sara.prytz@edu.uu.se

Bakgrund och syfte.....	2
Teoretiska utgångspunkter	4
Reproduktion av genus och social klass.....	4
Kapital	5
Habitus	5
Tidigare forskning	7
Metod och material.....	10
Elevtidningar	10
Studentskrivningar	11
Elevföreningsprotokoll.....	12
Debatten - teman	13
Sedlighet.....	13
Begåvning.....	14
Livsuppgifter	15
Fysik	16
Sammanfattande avslutning	18
Litteratur.....	19

Bakgrund och syfte

Var högre flickskolor runt sekelskiftet 1900 en del av en manlig borgerlighetskultur? Det är ett påstående som de senaste åren lyfts fram i utbildningshistorisk forskning.¹ De högre flickskolorna var exklusiva inrättningar som enbart ett fåtal flickor studerade vid, och undervisningen var starkt präglad av synen på flickans kommande livsuppgifter som husmor.² Hur kan detta ha påverkat eleverna vid flickskolorna? En hypotes är att man i sammanhanget skulle kunna skilja på skolkultur och elevkultur, där skolkulturen alltså präglades av den manliga borgerligheten där den vuxit fram; medan elevkulturen som skapades och upprätthölls av eleverna själva på flickskolorna präglades av kvinnliga ideal. För att kunna belysa detta krävs studier av uttryckssätt och en närmare jämförelse av eleverna vid såväl flickskolor som gossläroverk.

1800-talet kom att bli århundradet då ett autonomt utbildningsfält växte fram i Sverige. Eftersom det var ett framväxande fält, var det också ett fält i drastisk förändring. Flickskolornas inträde på fältet kom särskilt att förändra och radikaliserade hela utbildningsrummet. I mitt avhandlingsarbete har jag för avsikt att närmare studera perioden mellan åren 1870 och 1927, en period som utbildningspolitiskt och ur samundervisningsperspektiv var mycket omvälvande; det vill säga tiden från att flickor fick möjlighet att avlägga studentexamen och fram till att flickor enligt riksdagsbeslut fick tillträde till statliga läroverk.³ De möjligheter flickor hade till utbildning motsvarande gossläroverken under denna period bestod i privata högre flickskolor med dimissionsrätt.⁴ I detta PM kommer jag att benämna dessa "flickskolor", och avser då alltså de högre flickskolorna. Som statistisk bakgrund kan nämnas att nästan dubbelt så många pojkar som flickor återfanns i de högre klasserna under 1880-talet.⁵ Hur utvecklingen i elevantal på flickskolorna såg ut under de kommande åren för min undersökning har jag tyvärr inte hittat någon tydlig statistik för, men jag har för avsikt att närmare utreda detta. Dock kan jag utifrån Marie Nordströms avhandling konstatera att det årliga antalet kvinnliga studenter under perioden 1871-1903 aldrig översteg

---

¹ Florin och Johansson, 1993 samt Sundkvist, 2003 och 2006. Anmärkningsvärt är dock att ovanstående författare inte ägnat någon större uppmärksamhet åt flickskolorna i sig.

² Kyle, 1972. sid. 123-145

³ Nordström, 1987

⁴ Det fanns även möjlighet för flickor att avlägga studentexamen som privatister vid gossläroverken.

⁵ I klass I-VII år 1886 gick totalt 7176 elever i de högre flickskolorna, samt 12 981 elever vid de allmänna läroverken. Richardson, 1963, s. 223

100, samtidigt som antalet manliga studenter per år under samma period varierade mellan 500 och 1000.⁶

Syftet med mitt avhandlingsarbete är att undersöka hur flickor respektive pojkar reproducerar genus och klass utifrån sin roll som läroverkselever mellan åren 1870 och 1927. Som utgångspunkt för detta arbete kommer jag att studera elevernas material utifrån fyra teman, hämtade från den offentliga debatten om samundervisning som fördes under perioden. Under perioden för min undersökning var flickskolor och flickors rättigheter till med pojkar likvärdig utbildning temat för ofta återkommande debatter i det offentliga rummet, i form av riksdagsdebatter, arrangerade offentliga debatter och skolmöten.⁷ I dessa debatter tycker jag mig alltså ha kunnat urskilja ett antal teman beträffande samundervisningen och flickors förutsättningar för likvärdig utbildning. Dessa teman är sedlighet, begåvning, livsuppgifter och fysik. Med dessa teman som utgångspunkt kommer jag att arbeta utifrån följande frågeställningar:

- **Hur berörs dessa teman av eleverna?** Vilka skillnader finns mellan flickors och pojkars sätt att möta dessa teman? I vilken utsträckning återkommer ovan nämnda teman av i det material som eleverna själva producerade i skolrummet? Var det så att de frågeställningar som var närvarande i den offentliga debatten hade en motsvarighet i elevernas eget uttryckta texter, och går det att hitta motsvarigheter i debattens syn på flickors och pojkars skilda förutsättningar till undervisning i elevernas egna texter?
- **På vilka sätt reproduceras genus i elevernas texter kring dessa teman?** Hur uttrycker eleverna själva sina förhållningssätt, föreställningar och formuleringar kring de olika könen förutsättningar? Hur och i vilken utsträckning befäster eleverna tidens samhälleliga genusnormer?
- **På vilka sätt reproduceras social klass i elevernas texter kring dessa teman?** Vilka borgerliga ideal kommer till uttryck i elevernas texter? Positionerar sig eleverna gentemot ungdomar som inte studerar vid flickskolor eller läroverk?
- **Vilka förändringar sker över tid i fråga om reproduktion av genus och klass i elevernas texter kring dessa teman?** På vilka sätt färgas elevernas yttranden i källmaterialet av rådande samhälleliga förändringar? En hypotes är att elevernas egna

---

⁶ Nordström, 1987, s. 29 Se även Kyle & Qvist, 1974, tabell 14, s. 75

⁷ Se t.ex. Nordström, 1987, och Kyle, 1972

attityder förändras över tid i takt med att den kvinnliga emancipationen under perioden omdanar samhället.

Min utgångspunkt är den att elevernas framställningar i material de själva producerade bidrog till att reproducera föreställningar om genus och klass och att detta var kopplat till deras specifika ställning som flickskoleelever eller läroverkselever. I fokus står även ett genusperspektiv, där jag har för avsikt att jämföra hur flickor respektive pojkar i utbildningsrummet antingen upprätthåller eller försöker omkullkasta rådande dikotomier mellan könen. Jag vill här poängtera att jag inte har för avsikt att studera elevernas syn på samundervisningen, utan samundervisningsdebatterna är enbart en inramning där jag tycker mig ha funnit tydligt uttalade exempel på tidens förhållningssätt till flickor och pojkars skilda förutsättningar.

Teoretiska utgångspunkter

Reproduktion av genus och social klass

En utgångspunkt i mitt arbete är att eleverna i skolmiljön aktivt reproducerar genus och klass. Min hypotes är att jag i mitt källmaterial skall kunna finna goda exempel på såväl könets dikotomier som hierarkier. Dikotomierna borde vara synliggjorda genom tydliga avgränsningar i fråga om kvinnliga och manliga arenor, ämnesområden och livsuppgifter. Hierarkierna å sin sida borde i källmaterialet bli synligt genom hur olika flickor och pojkars förutsättningar och domäner värderas av såväl dem själva som av det motsatta könet. Även i fråga om social klass hoppas jag kunna finna tydliga exempel på reproducerande uttryck, då de elever som gick i högre flickskolor och gossläroverk främst rekryterades ur den borgerliga klassen.⁸ Med detta som bakgrund har jag för avsikt hur borgerlighetens ideal kommer till uttryck och reproduceras i elevernas texter.

---

⁸ Kyle, 1972, Kapitel V (sid. 50-76)

Kapital

Bourdieu's begrepp kapital kommer att användas för att belysa elevernas skilda icke-materiella tillgångar. En utgångspunkt är den att eleverna vid flickskolor respektive läroverk tillgodogjorde sig olika slags kapital med sin utbildning och examen, och att deras kapital värderades olika. Det utbildningskapital såväl som det kulturella kapital eleverna vid de skilda skolorna tillägnade sig var förmodligen helt väsensskilt. Anledningarna till detta är flera. För det första var studierna på de skilda skolorna mycket olika upplagda, med ett klart fokus på hushållsförberedande bildning och utbildning vars syfte var att få eleven "salongsfärdig" på flickskolorna. Detta till skillnad från de renodlade gossläroverken, där pojkarnas utbildning var koncentrerad kring abstraktioner och en grund för vidare vetenskaplig utbildning.⁹ För det andra går det också att konstatera att en examen från ett flickskolor respektive gossläroverk värderades olika i det offentliga rummet.¹⁰ Även i fråga om socialt kapital bör flickskolorna och gossläroverken ha gett helt olika förutsättningar. För pojkarna var det lätt att tillägna sig socialt kapital som skulle komma att ha betydelse för deras kommande karriärer, då de nätverk de byggde upp under läroverksåren förmodligen skulle komma att bestå av män inom mer framgångsrika professionella ställningar i samhället. För flickorna bör det däremot ha varit svårare att tillägna sig socialt kapital som skulle kunna komma att ha någon betydelse för deras eventuella kommande karriärer.

Habitus

I mitt avhandlingsarbete kommer jag ägna stort utrymme åt att undersöka elevernas *habitus*, vilket med Broadys definition är det "system av dispositioner som tillåter människor handla, tänka och orientera sig i den sociala världen".¹¹ Vidare definieras *habitus* så som individens förkroppsligade kapital; en persons *habitus* är alltså direkt bundet till hennes kapital. *Habitus* styr alltså individens uppfattningar om saker; och sätt att agera. I sammanhanget för mitt avhandlingsarbete kan *habitus* användas som ett verktyg för att studera elevernas handlingsmönster. I min undersökning kommer jag att utgå från att elevernas skilda *habitus* åskådliggörs i deras texter.

---

⁹ Florin och Johansson, 1993, sid. 124.

¹⁰ Florin och Johansson, 1993, sid. 126

¹¹ Broady 1998,, sid. 16.

Utifrån den tidigare nämnda utgångspunkten att flickor och pojkar under sina läroverksår tillägnade sig olika typer av kapital (utbildningskapital, symboliskt kapital, kulturellt kapital) har jag alltså för avsikt att studera hur detta kapital kommer till uttryck i elevernas habitus. Utifrån ovan nämnda utgångspunkt kommer min studie kretsas kring hur elevernas skilda habitus kommer till uttryck i texterna jag har för avsikt att studera, det vill säga elevtidningar, elevföreningsprotokoll samt studentskrivningar. En tänkbar hypotes utifrån textanalyserna skulle kunna vara den att flickorna i och med sin unika särställning som pionjärer i utbildningsrummet utvecklar en specifik läroverkshabitus, vilken i så fall skulle skilja sig från vad som vid denna tidpunkt var traditionell kvinnlig habitus. Detta skulle i så fall ansluta till det resultat som Kerstin Skog-Östlin lägger fram i sin rapport *Att bryta ny mark*, där hon menar att kvinnor som utbildade sig till läroverkslärare runt sekelskiftet 1900 utvecklade en habitus som skilde sig från den traditionellt kvinnliga. Skog-Östlin menar vidare att dessa kvinnor utvecklade en manligt konnoterad habitus, eftersom det var en manlig elitutbildning de genomgick.¹² Att sträcka sig så långt som att dra slutsatser om att även de kvinnliga läroverkseleverna skulle ha utvecklat en "manligt konnoterad habitus" ställer jag mig dock tveksam till. Särskilt då man jämför flickskolornas och gossläroverkens läroplaner med varandra står det tydligt att undervisningen vid flickskolorna var mycket inriktad mot flickornas förväntade kommande livsuppgifter, vilket även bör ha speglats i flickornas habitus. Däremot är jag av åsikten att det utvecklades mycket specifika och i viss mån även unika habitus bland grupperna av elever som gick på flickskolor och gossläroverk. Jag menar alltså att det inte enbart kan ha varit flickorna som utvecklade en habitus som avvek från det traditionella, utan även bland pojkarna bör det ha funnits en liknande utveckling. Man får ha i åtanke att det var en mycket liten del av landets pojkar som gick i läroverken, och utifrån detta hade de få utvalda som studerade vid läroverken säkerligen ett behov av att positionera sig, på samma sätt som flickorna hade det. Min utgångspunkt är alltså den att flickor såväl som pojkar vilka studerade vid flickskolor eller läroverk utvecklade från varandra separerade habitus, utifrån de kapital de tillägnade sig vid läroverken.

Ur detta perspektiv har jag sedan för avsikt att närmare studera *hur* elevernas habitus formades och upprätthölls av eleverna själva i läroverksmiljöerna. Enligt Bourdieu är habitus något som individen dels tillägnat sig och dels något som individen har med sig.¹³ I detta fall hamnar alltså fokus på hur eleverna tillägnade sig habitus i den specifika läroverksmiljön och

---

¹² Skog-Östlin, 2005, sid. 73

¹³ Bourdieu, 2000, sid. 266

på hur deras skilda habitus såg ut. Då habitus ofta beskrivs som något som reproducerar sig självt, men ändå är något historiskt föränderligt, har jag för avsikt att lägga särskild vikt vid att försöka fånga eventuella skillnader över tid i fråga om elevernas habitus. I och med att perioden för min undersökning innebar förändringar i fråga om rekryteringsunderlaget till läroverken är det inte orimligt att detta skulle kunna ha betydelse för elevernas habitus. I takt med att rekryteringsunderlaget till såväl flickskolor som gossläroverk breddades och kom att omfatta fler elever med skilda sociala bakgrunder ändrades det kapital som läroverkseleverna innehade, och i och med detta kan det alltså även ha varit så att elevernas habits förändrades. Om elevernas habitus ändrades i takt med att elevunderlaget förändrades bör detta också kunna visa på skillnader i det kapital eleverna tillägnade sig genom att studera på läroverken. Om det däremot skulle visa sig att elevernas habitus vid denna förhållandevis korta period för min undersökning inte förändrades nämnvärt är även detta givetvis anmärkningsvärt, och skulle kunna visa på hur fast förankrat habitus kan bli inom en given institution. Min förhoppning är att jag i och med studiet av elevernas habitus skall kunna se de övergripande strukturerna inom utbildningsrummet vid denna period.

Tidigare forskning

Den svenska utbildningshistoriska forskningen som berör perioden för min undersökning är mestadels koncentrerad till övergripande pedagogiska, politiska och sociala frågor. Den forskning som berör genus uppehåller sig nästan uteslutande vid maskulinitet och manlighetsskapande processer. Min uppfattning är att en mer kvalitativ studie som ur ett genusperspektiv berör och jämför både flickors och pojkers skolsituation vid perioden saknas helt. Dock kommer jag i mitt avhandlingsarbete ha god användning för den forskning som redan finns inom ovan nämnda områden.

Bland dem som berört samundervisningens debatter bör särskilt Marie Nordström lyftas fram. Hon har i sin avhandling *Pojkskola, flickskola, samskola: samundervisningens utveckling i Sverige 1866-1962*¹⁴ redogjort för de offentliga debatter som hölls under perioden, och har givit en grundlig beskrivning av de argument som lades fram för respektive emot samundervisningen. Även Gunhild Kyle har uppehållit sig vid samundervisningens framväxt i Sverige i sin avhandling från 1972, *Svensk flickskola under 1800-talet*. I denna avhandling

---

¹⁴ Nordström, 1987

ligger dock fokus på flickskolornas utveckling från såväl en politisk som en pedagogisk utgångspunkt. Ett klass- och könsperspektiv på svenska läroverk står att finna i Christina Florins och Ulla Johanssons ”*Där de härliga lagrarna gro...*” – *Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850-1914* (1993). I fokus för Florin och Johanssons undersökning står ”frågan om läroverken som ett led i borgerlighetens formering och den sociala konstruktionen av den borgerlige mannen.”¹⁵ Den kvinnliga elevens perspektiv är sålunda frånvarande i den övergripande undersökningen. Florin och Johansson ser de elevkulturer som finns, med elevföreningar och elevfostran i spetsen, som uttryck för en identitetsskapande manlighetskultur.¹⁶ För att belysa detta använder sig författarna av ett flertal memoarer och nedtecknade skolminnen. Värt att notera är att de flesta av dessa nedtecknats långt efter författarnas skoltid, vilket kan innebära en del källkritiska problem. I mitt eget arbete har jag för avsikt att undvika detta genom att enbart studera källmaterial som författats av elever under deras läroverksår.

I fråga om elevföreningarnas kultur har Maria Sundkvist med sin monografi *Klassens klasser: Gymnasieföreningar i läroverk och gymnasieskolor 1846-1996* (2006) genomfört en undersökning av hur elevföreningarna förändras i takt med att skolformen ändras från att rekrytera en exklusiv elit till att få ett brett rekryteringsunderlag i form av elever från alla samhällsklasser. Även hos Sundkvists ligger fokus på de manliga eleverna, då hon undersökt hur de manliga föreningarna bevarats och förändrats genom åren. Tyngdpunkten i detta verk ligger på gymnasieskolan under 1900-talet, och de kvinnliga läroverkseleverna runt sekelskiftet 1900 lämnas ett marginellt utrymme. Gemensamt för Florin och Johanssons samt Sundkvists forskning är att de är av uppfattningen att såväl flickor som pojkar i skolan ”formades av ideal som hörde till den manliga borgerligheten”¹⁷ och att även flickor som inträdde i de högre klasserna blev en del av en borgerlig manlighetskultur. Liknande resonemang står alltså att finna i även Kerstin Skog-Östlins *Att bryta ny mark* där hon, som ovan nämnt, lägger fram en teori om att kvinnliga läroverkslärare genom sin utbildning skulle ha utvecklat en manligt konnoterad habitus.¹⁸

Vidare intressant för mitt avhandlingsarbete är Björn Norlins pågående forskning om 1800-talets elevföreningar. I sitt arbete studerar Norlin närmare vilken plats elevföreningar har i

---

¹⁵ Florin & Johansson, 1993, s. 13-14

¹⁶ Jfr Tjeder, 2003, *The power of character – middle class masculinities 1800-1900*

¹⁷ Sundkvist, 2006, sid. 265

¹⁸ Skog-Östlin, 2005, sid. 73

läroverkens bildnings- och fostransprocesser. Norlins studie är särskilt intressant då han placerar läroverkseleverna som medskapande aktörer i utbildningsrummet, vilket han motiverar på följande sätt; ”En utgångspunkt i avhandlingsarbetet är förvissningen om att det ligger ett stort värde i att uppmärksamma elever som aktörer i skolans närhet, och att forskning på detta område också kan generera insikter som är av vikt för en bättre förståelse av utbildningssystemets dimensioner både i förfluten och i modern tid.”¹⁹ Detta är en ståndpunkt som jag själv har för avsikt att ansluta till i och med mitt avhandlingsarbete. I Norlins arbete ligger fokus dels på elevföreningarnas bildningssträvanden, och dels på elevföreningarna som en socialiserande instans. Även här är de manliga eleverna föremål för undersökningen, och kommer att studeras utifrån identitets- klass och manlighetsskapande processer.²⁰

Vidare bör även Staffan Wennerholms avhandling *Framtidsskaparna – Vetenskapens ungdomskultur vid svenska läroverk 1930-1970* från 2005 lyftas fram i sammanhanget. Wennerholm har i sin avhandling studerat såväl elevföreningar och elevtidningar som övriga organiserade aktiviteter vid läroverk. Här beskrivs eleverna som aktivt medskapande till en vetenskaplig återväxt, genom den kultur som bland eleverna rådde inom det naturvetenskapliga utbildningsrummet. Utifrån denna slutsats skulle jag i mitt arbete kunna försöka följa eventuella motsvarande tendenser inom genus- och klasskapande normer. Även Wennerholm uppehåller sig vid de manlighetsskapande processerna vid läroverken, och han drar slutsatsen att ”de normer och ideal som framställdes inom vetenskapens ungdomskultur var manligt kodade.”²¹

I tidigare och pågående forskning inom ämnet står alltså maskulinitets- och klasskapandet i fokus. I mitt eget avhandlingsarbete har jag för avsikt att lägga lika stor vikt vid de kvinnliga elevernas föreställningar som vid de manliga elevernas i fråga om genus och klass, och utifrån detta jämföra hur dessa kan anknytas till dels rådande debatter om flickors respektive pojkars skilda förutsättningar, samt hur detta i förlängningen bidrog till att upprätthålla eller omkullkasta rådande genuskontrakt vid läroverken; och dels till hur flickor respektive pojkar bidrog till att reproducera tidens borgerliga ideal.

---

¹⁹ http://www.umu.se/histstud/personal/norlin_bjorn.htm

²⁰ Norlin, 2006

²¹ Wennerholm, 2005, s. 239

Metod och material

Min avsikt är att, genom att studera material där elevernas egna röster gör sig hörda, med hjälp av en komparativ metod undersöka flickors och pojkars formuleringar kring och föreställningar om genus och klass i fråga om specifika teman. Förutom en ren innehållsanalys av elevernas texter kommer jag även lägga vikt vid att analysera språket. Detta för att kunna finna retoriska och stilistiska drag som kan ge ytterligare information om elevernas attityder.

Det källmaterial jag valt ut är uteslutande sådant som producerats av elever själva i utbildningsrummet: elevtidningar, studentskrivningar samt elevföreningsprotokoll. Då elevrepresentationen på flickskolorna respektive gossläroverken runt om i landet vid denna period var tämligen homogen bör det innebära att jag kan låta utbudet i fråga om källmaterial vara överordnat läroverkets geografiska placering.²² Elevtidningar är ett material som inte finns bevarat i särskilt stor utsträckning, och alltså har jag för avsikt att i första hand finna läroverk där detta material från perioden blivit arkiverat. Tillgången på elevtidningar kommer alltså förmodligen få styra urvalet av läroverk för studien, då studentskrivningarna som material är desto mer lättillgängligt.

Elevtidningar

I svenska läroverk fanns från 1800-talets mitt och framåt en stark tradition av att publicera elevtidningar; producerade av skolans elever och med eleverna själva som målgrupp.²³ Tidningarna ger uttryck för elevernas personliga ståndpunkter och uppfattningar i diverse frågor, men är från denna period hittills sparsamt använda som källmaterial.²⁴ Jag har för avsikt att jämföra elevtidningar från flickskolor och läroverk, då dessa bör ge en föreställning om rådande kulturer vid de skilda skolorna. Min avsikt är att koncentrera studiet kring elevtidningar som uttryckligen var avsedda för läroverkets elever, till skillnad från de tidningar som publicerades där målgruppen även var lärare och före detta studenter vid läroverket. I detta material har jag även för avsikt att inkludera elevföreningstidningar. Min

---

²² Under perioden för min undersökning sker visserligen en förändring i rekryteringen till läroverk, men denna förändring skedde över hela landet. Se Florin & Johansson, 1993, kapitel 8

²³ Ofta i anslutning till elevföreningar. Se Sundkvist, 2006, kapitel 2

²⁴ Ett fåtal elevtidningar från perioden 1930 till 1950-tal har dock studerats av bland annat Wennerholm, 2005, s. 56-59. Likaså har Sundkvist, 2006 i viss utsträckning använt sig av elevföreningstidningar när hon studerat elevföreningar under perioden 1846-1996

förhoppning är att man i elevtidningsmaterialet dels skall kunna finna ämnen som inte läggs fram i forum riktade till lärare och andra vuxna, och dels explicita uttalanden som avslöjar elevernas uppfattningar i dessa ämnen. Att materialet inte är tillrättalagt för att bedömas av lärare är troligen också en stor förtjänst. Elevtidningarnas främsta syften var att nå ut till och roa andra elever, inte att betygsättas. Jag utesluter dock inte möjligheten att även en del elevtidningar granskades och/eller lästes av lärare, vilket eleverna i dessa fall säkerligen var väl medvetna om. Trots denna eventualitet anser jag att elevtidningarna som källmaterial bör betraktas som en klar och tydlig elevröst. Jag har även för avsikt att studera eventuella skilda syften med tidningarna från de skilda läroverken. Man skulle, -försiktigt-, kunna anta att flickskolornas tidningar hade ett tydligare syfte som identitetsskapande. Då flickskolorna fortfarande vid denna tid var nyinrättade som institutioner och dessutom i viss mån utmanade gossläroverkens position på utbildningsfältet bör det ha funnits en stark vilja att positionera sig, befästa och kanske till och med förbättra sin ställning på fältet. Dessutom bör man ha i åtanke att flickskolorna i större utsträckning drevs privat, och alltså stod i opposition till de statliga läroverken.²⁵ Säkerligen var detta något som påverkade elevernas föreställningar om identitet och självbild i förhållande till läroverket, och i förlängningen kan detta möjligen även ha varit synligt i elevtidningarna från de skilda läroverken.

Studentskrivningar

Ett källmaterial som i allra högsta grad bör vara givande att studera är studentskrivningar. Dessa skrivningar var förvisso författade med utgångspunkten att en universitetslärare var mottagare, något som säkerligen påverkade elevernas texter. Förmodligen har de flesta elever lagt sig vinn om att tillrättalägga texten utifrån aktuella bedömningskriterier. Särskilt gäller detta förstås skrivningsämnen som direkt anknyter till ett specifikt skolämne, ett skrivningsämne där eleven i stort sätt skall redogöra för sina fackkunskaper. Min förhoppning är att elevernas egna åsikter och attityder skall vara mer sanningsenliga i de skrivningar där ämnet är mer fritt och inte fackämnesbundet. Jag har gjort en genomgång av samtliga ämnen under den aktuella perioden och har valt ut ett fåtal ämnen där jag tror att uppsatserna författade av flickor respektive pojkar skulle vara givande att jämföra.²⁶ Examinationsperioden inföll under april eller maj, men som urvalet nedan visar erbjöds även

---

²⁵ Kyle, 1972, s. 47

²⁶ Förteckningen över ämnen har jag funnit i *Så skriver man A i modersmålet: 50 A-uppsatser i studentexamen 1946-1958 med kommentarer och systematisk förteckning över ämnen för svensk uppsats 1864-1958*, 1959, red. av. John Landquist

ett senare provtillfälle under höstterminen.²⁷ Nedan följer en förteckning över dessa ämnen, ordnade efter områden:

· *Hemmet och skolan*

- *hemmet och ungdomens fostran*

ht 98: Kamratlivet och dess uppfostrande betydelse

vt 09: Betydelsen av att äga ett hem

vt 13: Hemmets värde under uppväxtåren

ht 16: Skolungdomen och föreningslivet

vt 25: Ungdomens självuppfostran

· *Bildningsfrågor*

- *Skilda studiers bildningsvärde*

ht 00: Ändamålet med historiska studier

vt 10: Naturvetenskapens betydelse för allmänbildningen

· *Kvinnorörelsen*

ht 84: Finnes det mellan mannen och kvinnan med avseende på deras anlag och begåvning någon olikhet, som tyder på att en olika verksamhetskrets är dem anvisad?

· *Gymnastik och idrott*

ht 02: Om lekar och sport samt deras uppfostrande betydelse

vt 12: Betydelsen av ett sunt idrottsliv

vt 15: Om fysisk fostran

Elevföreningsprotokoll

Det är även tänkbart att komplettera ovan nämnda källmaterial med protokoll från elevföreningar. Detta material skulle då även kunna användas för att som ett komplement ge ett elevperspektiv på samundervisningsdebatten, då elevföreningarna var ett forum där detta debatterades.²⁸ Detta material har jag än så länge inte haft tid att sätta mig in i, men det bör vara givande att studera utifrån mina frågeställningar. Tilläggas bör även att Björn Norlins

---

²⁷ Dock deltog ett fåtal elever vid dessa skrivningstillfällen, något som givetvis påverkar tillgången på källmaterial. Se vidare Ullström2002, s. 70.

²⁸ Se t.ex. Sundkvist, 2006

pågående forskningsarbete säkerligen kommer att kunna lägga en god grund för mina studier på detta område.

Debatten - teman

I den offentliga debatten kring samundervisning som tidigare nämnts kan man tydligt urskilja ett antal teman rörande pojkar och flickors förutsättningar för sådan undervisning. Nedan presenterar jag dessa teman så som de diskuterades offentligt, med kommentarer om vad jag har för avsikt att särskilt analysera ur elevperspektivet.

Sedlighet

Tvärt emot vad man lätt skulle kunna föreställa sig användes sedlighetsargumentet inte i särskilt stor utsträckning när det gällde att argumentera mot samundervisningen. Enstaka debattörer framhävde dock sin oro över att ”steget mellan ridderlighet och kurtis ej var långt.”²⁹ Detta argument verkar dock inte ha fått särskilt stort genomslag. Tvärtom framhöll debattörer istället de fördelar som skulle kunna vinnas i fråga om relationen man- kvinna i det fall då samundervisningen blev ett faktum. Så menade exempelvis ryttmästare Richert von Koch vid ett skolmöte 1876 att samuppfostran skulle föra med sig uteslutande positiva följder. von Koch menade att genom att pojkar och flickor på ett tidigt stadium lärde känna varandra motverkades ”romantiska griller”, och att ”en tidig ömsesidig bekantskap förberedde lyckligare äktenskap.”³⁰ Även August Strindberg var av samma uppfattning när han gav sig in i debatten i och med sitt förord till *Giftas* (1884): ”skolorna skola vara gemensamma för gossar och flickor, så att de båda könen tidigt lära känna hvarandra, och icke som nu, att gossarne gå och inbilla sig att flickorna äro englar, och flickorna tro att gossarne äro riddare. Härigenom undvikas äfven alla dessa fantasiens och brådmogenhetens stumma synder, hvilka hafva sin grund i isolering.”³¹ Samundervisningen kunde alltså, som i detta fall, användas som ett argument *för* sedlighet.

I fråga om elevernas förhållningssätt till sedlighetstemat har jag för avsikt att se på deras inställning till egna heterosociala relationer, särskilt i förhållande till skolsituationen och att göra en jämförelse mellan hur detta kom till uttryck hos flickskoleelever respektiver läroverkselever. Min intention är att ur källmaterialet göra en uttolkning av elevernas egna

---

²⁹ Nordström, 1987, s. 36

³⁰ Nordström, 1987

³¹ Strindberg, 1884

inställningar till relationen mellan pojkar och flickor, samt deras föreställningar och förväntningar på det motsatta könet. Vilka föreställningar fanns bland eleverna själva? Hur såg man på "ridderlighet och kurtis"? Påverkades eleverna i sin skolsituation av heterosociala förhållanden? Hur värderar de dessa relationer i förhållande till övriga? Fanns de åsikter om elevens sedlighet som blev synliga i den offentliga debatten även representerade bland eleverna själva?

Begåvning

Att flickor och pojkars begåvning skilde sig åt var ett argument som frekvent fördes fram i debatten. 1866 tillsattes en flickskolekommitté, vars uppgift var att undersöka om statliga flickskolor skulle inrättas. Den text som kommittén presenterade lyfter fram ett antal aspekter på frågan om kvinnlig respektive manlig begåvning; exempelvis poängterades att kvinnor var bättre på att förstå det enskilda och konkreta, medan mannen å sin sida hade lättare att förstå det abstrakta och det "allmänna i tingen."³² Vidare presenterade kommittén ytterligare åsikter om kvinnans begåvning: "Hon kunde hysa medlidande, var beredd till hjälp och uppoffring, men var mindre konsekvent än mannen och kunde t o m begå lagöverträdelser om känslan och medlidandet fick styra hennes handlande."³³ I kommitténs ögon var kvinnans begåvning sålunda av mer emotionell art, hennes främsta förtjänster bestod av ett empatiskt handlande. Liknande åsikter kom att framföras i många senare debatter där samundervisningen debatterades. I en debatt år 1886 diskuterades även vilka konsekvenser könsens skilda begåvningar skulle komma att få för den konkreta undervisningen, och det framfördes även åsikter om att det skulle kunna behövas en vetenskaplig utredning om "den kvinnliga intelligensens underlägsenhet."³⁴ På detta sätt uttrycks alltså en tydlig värdering om kvinnors begåvning, även om en majoritet av debattörerna i just denna debatt var för samundervisningen.

Min förhoppning är att jag i mitt källmaterial skall kunna finna uttryck för elevernas syn på den egna begåvningen, och kanske även det motsatta könets begåvning. Fanns det någon motsvarighet i elevernas eget medvetande till de skillnader i begåvning som fördes fram i samundervisningens debatter? Jag har särskilt för avsikt att studera vilka typer av begåvning som värderas högt av flickor respektive pojkar. Sådana värderingar bör man kunna finna vid

---

³² Nordström, 1987, s. 32

³³ Ibid.

³⁴ Nordström, 1987, s. 44

en noggrannare analys av elevernas texter, framför allt i studentskrivningar och elevtidningar. Det kan även vara givande att studera dessa texter på en mer retorisk nivå. Vilka ordval använde flickor respektive pojkar då de diskuterade begåvning och intelligens? Om flickor exempelvis hade en tendens att obetydliggöra betydelsen av sin egen begåvning genom användandet av diminutiva eller värdeladdade ord, är det något som skulle gå i linje med forskning om kvinnlig retorik. I studiet av aspekten "begåvning" skulle man även kunna titta på elevernas inställning till olika skolämnen. Runt sekelskiftet 1900 fanns en gradvis övergång från en skola där latin- och språkämnen värderades högst, till en skola där de naturvetenskapliga ämnena ansågs viktigast.³⁵ Blir denna förändring även synlig i mitt källmaterial i fråga om elevernas egna värderingar kring de olika ämnena? En hypotes skulle kunna vara att i takt med att språkämnen förlorar status byter det även domän och blir mer dominerande på flickskolorna, vilka var mindre inriktade mot naturvetenskapliga ämnen.³⁶ När naturvetenskaperna blir elitämnen degraderades språk till att bli kvinnoämnen.

Livsuppgifter

Under 1800-taket skedde en tydlig övergång i synen på flickors bildning och utbildning. Från att flickors främsta uppgift hade varit att behaga män och ha en salongsbildning, skedde nu en förskjutning mot den praktiska bildningen. Flickor skulle skolas till att bli goda husmödrar. Den allmänna uppfattningen vid denna period var att kvinnors främsta uppgift i livet var att sköta ett hem, och att mannens³⁷ var att tjäna landet. Sådana tankegångar lades oftast fram i debatterna om samundervisning. Ett exempel på detta är debatten 1886 där professor W C Brögger argumenterade för att kvinnors främsta uppgifter inte var i "staten" utan i hemmet, och att undervisningen också skulle anpassas därefter.³⁸ Generellt går det också att i läroplanerna se en tydlig linje beträffande elevernas skilda livsuppgifter.³⁹ Dock får man inte glömma det faktum att det var under denna period som kvinnor började få tillträde till arbetsmarknaden som tjänstemän, något som kom att få en avgörande betydelse för synen på flickors utbildning, då den blev "en samhällsfråga, som inte längre kunde sopas under mattan."⁴⁰ Redan 1866 års flickskolekommitté resonerar kring kvinnans nya uppgifter i samhället, men ur perspektivet att enbart de kvinnor som inte passar för de traditionellt

---

³⁵ Lövenheim, 2006

³⁶ Kyle, 1972, kapitel VIII

³⁷ "mannens" här i betydelsen den borgerlige mannen

³⁸ Nordström, 1987, s. 43

³⁹ Florin & Johansson, 1993, s. 124

⁴⁰ Ibid, s. 122

kvinnliga uppgifterna var lämpade att söka sig till arbetslivet. Den kommitté som tjugo år senare kom att utreda flickskolorna hade liknande åsikter i ämnet, och framhävde kvinnoöverskottet som ett av skälen till att kvinnor fick ge sig ut i arbetslivet. Dock lades en tanke fram om att kvinnor faktiskt kunde känna sig kallade till utbildning, till skillnad från tidigare kommittés utredning. I förlängningen kom detta alltså att användas som ett av argumenten för att ge kvinnor tillträde till högre utbildning. Trots detta var lärarinneyrket det enda som togs upp i utredning, som lämpligt för kvinnor.

Frågan är då på vilket sätt detta upprätthölls av eleverna. Allt pekar på att dikotomin mellan manliga och kvinnliga domäner var mycket tydlig i de olika läroverken, men var eleverna medskapande till denna i fråga om livsuppgifter? Hur värderades olika livsuppgifter av flickor respektive pojkar, och hur såg de på syftet med den egna utbildningen? En aspekt som jag är särskilt mån om att lyfta fram är frågan om kvinnans traditionella respektive nya uppgifter i samhället. Hade även flickorna själva inställningen att yrkeslivet enbart passade för dem som inte lämpade sig för familjelivet, eller av annan anledning inte kunde ta plats på familjelivets arena? Vid en jämförelse med pojkarnas inställning i frågan bör man kunna belysa aspekter i emancipationsfrågan kring radikala kontra reaktionära tankegångar och ideal hos läroverksungdomarna. Jag har också för avsikt att närmare utreda vilka yrken som nämns av flickor respektive pojkar i fråga om tänkbara framtida yrken för såväl kvinnor som män. I fråga om flickors och pojkars skilda livsuppgifter bör examensskrivningarna från 1884 kunna erbjuda ett fullödigt material. Skrivningsämnet *"Finnes det mellan mannen och kvinnan med avseende på deras anlag och begåvning någon olikhet, som tyder på att en olika verksamhetskrets är dem anvisad?"* ligger helt i linje med tidens debatter, och indikerar även att det var en fråga som var närvarande i undervisningsrummet och skulle kunna erbjuda ett intressant källmaterial. I och med att det låg som skrivningsämne en hösttermin är det tyvärr tveksamt om det finns skrivningar att tillgå.

Fysik

Ett av de mest konkreta problem som diskuterades i samundervisningens debatter var frågan om flickornas fysiska förutsättningar för undervisning. Den allmänna uppfattningen var att flickornas adolescens påverkade deras fysiska hälsa i så hög grad att deras intellekt försvagades, och flickors bristande fysiska hälsa användes sålunda som ett argument mot en med pojkarna likvärdig utbildning. Vid flickskolemötet 1879 formulerades problemet på

följande sätt: ”Erfarenheten torde ännu icke ha hafva afgjort, huruvida qvinnan till följd af sin svagare fysik, kan stå ut med lika mycket andligt arbete som mannen.”⁴¹ Det fanns även riklig forskning på ämnet, både nationell och internationell, som stödde tesen och underströk det faktum att skolflickor ofta hade en svagare hälsa. Denna tes återkom sedan konsekvent i samundervisningsdebatterna, bland annat i de diskussioner som fördes av 1885/1886 års flickskolekommitté. I denna debatt stödde man sig till stor del på Axel Keys omfattande undersökning av hälsotillståndet hos över 3000 flickskoleelever. I denna undersökning står det klart att en stor del av flickorna var sjukliga. Keys egen uppfattning var att flickornas sjuklighet kunde finna sin förklaring ”i hela uppfostringsättet för flickorna, och i den efter mönstret af gosskolorna gjorda anordningen af flickskolorna.”⁴² Gunhild Kyle utvecklar vidare en förklaring till skolflickors svagare hälsa: ”Tidens uppfostringsprinciper för flickor: mycket stillasittande inomhus och strängt begränsad kroppsrörelse utomhus, opraktiska och hindrande kläder och därtill bristfälliga hygieniska förhållanden måste ha påverkat den kvinnliga fysiken negativt.”⁴³ För vidare resonemang kring flickors ohälsa som social konstruktion erbjuder Anna-Karin Frihs avhandling en utmärkt fördjupning i ämnet.⁴⁴

Jag kommer i mitt arbete försöka finna källor som berör hälsa, fysiska förutsättningar och fysisk aktivitet. Flickors bristande hälsa var ett problem i den offentliga debatten, men i vilken utsträckning var det ett reellt problem för flickorna själva, i den mån att de lät göra uttryck för detta i egna texter? En eventualitet är att flickornas fysiska ohälsa över huvud taget inte kommer till uttryck i det material jag har valt att undersöka. Om så är fallet har jag för avsikt att istället koncentrera mig kring eventuella yttranden kring *hälsa* och *fysik*. Under perioden för min undersökning rådde ett ”allmänt spirande intresse[t] för sjukdomsprofylax och samhällshygien i stort.”⁴⁵ Detta borde – förhoppningsvis – borga för att jag i mitt källmaterial skall kunna finna yttranden eller diskussioner som berör detta. Ytterligare en aspekt man skulle kunna undersöka är hur flickor och pojkar upplevde arbetsbelastningen i skolorna, då detta i allra högsta grad skulle kunna användas för att belysa elevperspektivet på fysisk och psykisk ohälsa kopplat till läroverken. I mitt källmaterial bör jag även kunna ha stor nytta av de studentskrivningar som berör ämnena gymnastik och idrott. Min förhoppning är att jag i detta material skall kunna se vilka förhållningssätt som flickor respektive pojkar hade till

---

⁴¹ Berättelse om det första allmänna Flickskolemötet i Stockholm (...) 1881, s. 65

⁴² Key, 1891, s. 44-45

⁴³ Kyle, 1972, sidan 111

⁴⁴ Frih, 2007

⁴⁵ Herlitz, 1941, s. 34

fysiska aktiviteter, samt även vilka specifika idrottsgrenar eller utövanden av idrotter som nämns av eleverna.

Sammanfattande avslutning

I tidigare forskning har de kvinnliga elevernas perspektiv varit frånvarande. I min avhandling har jag dock för avsikt att lyfta fram och jämföra såväl flickskoleelever som gossläroverkselever och deras reproduktion av genus och klass utifrån de teman som i den offentliga debatten användes för att debattera mot eller för deras likvärdighet. Min förhoppning är att detta skall kunna belysa de kulturella genus- och klassprocesser som utvecklades inom flickskolor respektive gossläroverken. Då flickskolorna i mångt och mycket var frikopplade från staten har de ofta setts som förnyare av pedagogiken. Utifrån det faktum att flickskolorna var autonoma bör de kvinnliga elevernas föreställningar, förhållningssätt och formuleringar i förhållande till de manliga elevernas kunna säga något om den specifika kultur som var rådande vid såväl flickskola som gossläroverk. Genom att koppla detta till reproduktionen av borgerlighetens ideal hoppas jag kunna belysa en del av ett mer övergripande historiskt skeende: demokratiseringen av högre utbildning och hur detta påverkade elevers habitus. Min avsikt är även att närmare knyta min studie och mina resultat till övrig relevant forskning rörande kvinnans emancipation och den nya medelklassens framväxt under perioden.

Litteratur

Referenslitteratur till denna avhandlingsplan, samt för avhandlingsarbetet övrig relevant litteratur.

Berggren, Henrik, *Seklets ungdom: retorik, politik och modernitet 1900-1939*, Stockholm, 1995

Bourdieu, Pierre, *Konstens regler*, Stockholm, 2000
Den manliga dominansen, Göteborg, 1999

Florin, Christina & Johansson, Ulla, "Där de härliga lagrarna gro" – kultur klass och kön i det svenska läroverket 1850-1914, Stockholm, 1993

Frangeur, Renée, 2007, *Pojkar, pli och pedagogik. Vanart och manligheter på Bonaanstalten 1905-1948*, Falun

Frih, Anna-Karin, *Flickan i medicinen – ungdom, kön och sjuklighet 1870-1930*, Örebro, 2007

Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar, *Den kultiverade människan*, Lund, 1979

Gay, Peter, *The bourgeois experience – Victoria to Freud*, New York, 1984

Gilje, Nils & Grimen, Harald, *Samhällsvetenskapernas förutsättningar*, Göteborg, 1995

Herlitz, Carl Wilhelm, *Undersökning rörande den svenska skolungdomens arbetsbörda och därmed sammanhängande problem*, Göteborg, 1941

Herrström, Gunnar, *1927 års skolreform: en studie i svensk skolpolitik 1918-1927*, Uppsala, 1966

Hirdman, Yvonne, "Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning." i: *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 3, 1988

Johannesson, Erik, *Den heliga familjen: Om borgerlig familjekult under 1800-talet*, i Norman, Hans: *Den utsatta familjen: Liv, arbete och samlevnad i olika nordiska miljöer under de senaste tvåhundra åren*; Kristianstad, 1983

Johannisson, Karin, *Den mörka kontinenten: kvinnan, medicinen och fin de siècle*, 1994

Johansson, Ulla, *Normalitet, kön och klass: liv och lärande i svenska läroverk 1927-1960*, Stockholm, 2000

Key, Axel, *Om pubertetsutvecklingen och dess förhållande till sjukligheten hos skolungdomen*, Stockholm, 1891

Kolbe, Gunlög, *Om konsten att konstruera en kvinna: retoriska strategier i 1800-talets rådgivare och Marie Sophie Schwartz' romaner*, Göteborg, 2001

Kyle, Gunhild, *Svensk flickskola under 1800-talet*, Stockholm, 1972

Kyle, Gunhild & Qvist, Gunnar, *Kvinnorna i männens samhälle*, Stockholm, 1972

Landqvist, John, *Så skriver man A i modersmålet. 50 uppsatser i studentexamen 1946-1958 med kommentarer och systematisk förteckning över ämnen för svensk uppsats 1864-1958*, Stockholm, 1959

Larsson, Maja, *Den moraliska kroppen: tolkningar av kön och individualitet i 1800-talets populärmedicin*, Uppsala, 2002

Lundahl, Lisbeth, *I moralens, produktionens och det sunda förnuftets namn: Det svenska högerpartiets skolpolitik 1904-1962*, Lund, 1989

Lundgren, Ulf P & Lindensjö, Bo, *Utbildningsreformer och politisk styrning*, Stockholm, 2000

Lövheim, Daniel, *Att inteckna framtiden - läroplansdebatter gällande naturvetenskap, matematik och teknik i svenska allmänna läroverk 1900-1965*, Uppsala, 2006

Mitterauer, Michael, *Ungdomstidens sociala historia*, Göteborg, 1991

Moi, Toril, "Att erövra Bourdieu", i: *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 1, 1994

Nordström, Marie, *Pojkskola, flickskola, samskola: samundervisningens utveckling i Sverige 1866-1962*, Lund, 1987

"Från särundervisning till samundervisning – biologi och medicin, pedagogik, politik eller ekonomi? Motiven för en övergång till samundervisning – en historisk översikt" i: *Utbildningshistoria 1996 – årsböcker i svensk undervisningshistoria*, Uppsala 1996

Norlin, Björn, *Det bildande nöjet – bildning och självfostran i 1800-talets och det tidiga 1900-talets gymnasieförening*. Avhandlingsmanus, 2006

Richardson, Gunnar, *Kulturkamp och klasskamp – ideologiska och sociala motsättningar i svensk skol- och kulturpolitik under 1880-talet*, Göteborg, 1963
Svensk utbildningshistoria, Lund, 1999

Rundqvist, Angela, *Blott blod och liljevita händer – en etnologisk studie av aristokratiska kvinnor 1850-1900*, Malmö, 1990

Scott, Joan W "Gender: A Useful Category of Historical Analysis" i: *The American Historical Review*, Vol. 91, No. 5, 1986 hämtad från <http://links.jstor.org/sici?sici=0002-8762%28198612%2991%3A5%3C1053%3AGAUCOH%3E2.0.CO%3B2-Z>

Sjöstrand, Wilhelm, *Pedagogikens historia III:2 – utvecklingen i Sverige under tiden 1809-1920*, Lund, 1965

Skog-Östlin, Kerstin, *Att bryta nu mark – kvinnors bruk av läroverkslärarutbildning omkring 1900*, Örebro, 2005

Sundkvist, Maria, *Klassens klasser: gymnasieföreningar i läroverk och gymnasieskolor 1846-1966*, Stockholm, 2006

Tinkler, Penny, *Constructing girlhood: popular magazines for girls growing up in England 11920-1950*, London, 1995

Tjeder, David, *The power of character: middle class masculinities 1800-1900*, Stockholm, 2003

Wennhall, Johan, *Från djäkne till Swingpjatt. Om de moderna ungdomskulturernas historia*. Uppsala, 1994

Wennerholm, Staffan, *Framtidsskaparna: vetenskapens ungdomskultur vid svenska läroverk 1930-1970*, Uppsala, 2005

Internet:

http://www.umu.se/histstud/personal/norlin_bjorn.htm (hämtad den 19 november 2007)